

Cuprins

TITLUL I . DREPTUL ÎN EPOCA DACO-ROMANĂ	7
Capitolul I. Dreptul în societatea dacică	7
<i>Secțiunea 1. Epoca prestatală</i>	7
<i>Secțiunea a 2-a. Epoca statalității dacice (cca. 82 î.Hr.-106 d.Hr.)</i>	7
§1. Statul dac. Formare, caractere, funcții	7
1. Formare	7
2. Puterea politică statală și religia	11
3. Statul dac de la Burebista la Decebal	11
4. Caractere	11
5. Funcții	12
§2. Aparatul de stat	12
1. Organele centrale	12
1.1. Regele. Viceregele	13
1.2. Consiliul regelui	13
1.3. Diplomății	13
1.4. Clerul	13
2. Administrația publică locală	14
2.1. Organizarea administrativ-teritorială	14
2.2. Dregătorii civili. Sistemul de impozite	14
2.3. Dregătorii militari. Sistemul militar	15
§3. Instituțiile juridice	15
1. Statutul persoanelor	15
2. Dreptul de proprietate	15
3. Familia	16
4. Căsătoria pereche	16
5. Succesiunile	17
6. Dreptul penal și procedura judecătorească	17
<i>Bibliografie</i>	17
Capitolul II. Dreptul în Dacia romană (106-275)	19
<i>Secțiunea 1. Organizarea de stat a provinciei Dacia</i>	19
§1. Statul dac după cucerirea romană	19
§2. Organizarea administrativă a provinciei Dacia	19
1. Decupajul teritorial	19
2. Regimul juridic	20
3. Organele centrale ale provinciei	21
3.1. Guvernatorul	21
3.2. Adunarea provincială	22
3.3. Administrația financiară	23
4. Organizarea militară	23
5. Administrația publică locală	24
5.1. Orașele	24

5.2. Unitățile teritoriale ale orașelor	26
5.3. Așezările rurale	27
<i>Secțiunea a 2-a. Dreptul aplicat în Dacia romană</i>	27
<i>Secțiunea a 3-a. Principalele instituții juridice</i>	30
§1. Căsătoria și familia	30
§2. Dreptul de proprietate	30
§3. Succesiunile	31
§4. Obligațiile și contractele	31
§5. Dreptul penal	32
§6. Procedura de judecată	32
<i>Bibliografie</i>	32

TITLUL II. DREPTUL ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC 35

Capitolul I. Începuturile dreptului medieval 35

<i>Secțiunea 1. Epoca obștilor sătești (275-secolul VII)</i>	35
§1. Importanța retragerii aureliene pentru viața politico-statală	35
§2. Evoluția vieții social-politice până în secolul al VII-lea	36
1. Așezările urbane	36
2. Obștea vicinală (teritorială) romanică	36
§3. Sistemul normativ vicinal	37
1. Organizarea politico-administrativă a obștii	38
2. Organele de conducere ale obștii sătești și „aparatură administrativă”	38
3. Statutul persoanelor	39
4. Rudenia, căsătoria, familia	39
5. Dreptul de proprietate	40
6. Dreptul succesoral	40
7. Obligațiile	41
8. Sistemul punitiv	41
9. Procedura de judecată	41
10. Originea sistemului normativ vicinal	41
§4. Evoluția socio-politică a obștii vicinale românești în secolele VII-XIII	42
<i>Secțiunea a 2-a. Uniunile de obști și debuturile cristalizării politico-statale (secolele VII-IX)</i>	44
<i>Secțiunea a 3-a. Epoca țărilor (secolele IX-XIV)</i>	45
§1. Țările – state feudale incipiente	45
1. Structurile statale	45
2. Transilvania	46
3. Muntenia	47
4. Moldova	47
§2. Legea Țării	48
1. Apariție, structură, caractere	48
2. Norme de drept public	48
3. Evoluția normelor de drept privat	49
<i>Secțiunea a 4-a. Ius Valachicum</i>	50
<i>Bibliografie</i>	50

Capitolul II. Dreptul în Evul Mediu dezvoltat **52**

Secțiunea 1. Statele medievale românești de sine stătătoare Țara

Românească și Moldova (secolele XI-XVII) 52

§1. Evoluția dreptului românesc medieval 52

1. Pluralitatea juridică 52

2. Legea Țării și obiceiul pământului 52

3. De la Legea Țării la prăvilă 53

4. Cutumă și prăvilă 55

5. Dreptul domnesc 56

§2. Statul românesc medieval 56

1. Caracteristici generale 56

2. Funcțiile 57

3. Forma de guvernământ și regimul politic 58

4. Organizarea centrală a statului românesc medieval 62

4.1. Domnia 62

4.2. Locotenența/căimăcămia domnească 68

4.3. Sfatul domnesc 68

4.4. Adunările de stări 71

4.5. Dregătoriile centrale 72

4.6. Marii dregători și subalternii lor 75

4.7. Organizarea judecătorească 76

4.8. Organizarea fiscală 78

4.9. Organizarea militară 80

4.10. Raporturile dintre stat și biserică 80

5. Organizarea administrativ-teritorială 81

5.1. Unitățile administrativ-teritoriale 82

5.2. Județul/ținutul 82

5.3. Domeniul feudal ca „entitate administrativ-teritorială” independentă. Rolul imunităților feudale 84

5.4. Satele 86

5.5. Orașele și târgurile 88

§3. Statutul juridic internațional 93

§4. Instituțiile dreptului penal în Legea Țării 94

1. Infrațiunile 95

2. Pedepsele 95

§5. Instituțiile dreptului civil în Legea Țării 96

1. Statutul juridic al persoanelor 96

2. Rudenia 97

3. Căsătoria 97

4. Familia 98

5. Dreptul de proprietate 99

6. Obligațiile și contractele 104

7. Succesiunile 105

§6. Procedura de judecată 106

Secțiunea a 2-a. Transilvania 107

§1. Transilvania în epoca voievodatului (1176-1541) 107

1. Formarea și statutul internațional 107

2. Raporturile de putere	108
3. Organele centrale	110
3.1. Voievodul. Vicevoievodul	110
3.2. Sfatul voievodului. Dregătorii	111
3.3. Adunările de stări	111
4. Organizarea judecătorească	112
5. Organizarea fiscală	113
6. Organizarea armatei	113
7. Organizarea bisericească	114
8. Organizarea administrativ-teritorială	114
8.1. Comitatele	115
8.2. Scaunele săsești	115
8.3. Scaunele secuiești	116
8.4. Districtele românești	117
8.5. Obștea satească românească	118
8.6. Orașele	119
8.7. Domeniul feudal	120
§2. Transilvania în epoca principatului autonom sub suzeranitate otomană (1541-1683)	120
1. Suzeranitatea turcească	120
2. Statutul juridic internațional și forma de stat	121
3. Organele centrale ale statului	122
3.1. Principele și autonomia electivă	122
3.2. Consiliul Principelui	123
3.3. Cancelaria principelui	123
3.4. Dregătoriile centrale	124
3.5. Adunarea de stări	124
4. Justiția	125
5. Organizarea fiscală	126
6. Organizarea militară	126
7. Biserica	127
<i>Secțiunea a 3-a. Evoluția dreptului</i>	127
§1. Izvoarele scrise ale dreptului în epoca voievodatului	127
§2. Izvoarele scrise ale dreptului în epoca principatului autonom aflat sub suzeranitate otomană	128
<i>Secțiunea a 4-a. Principalele instituții juridice</i>	129
§1. Statutul persoanelor	129
§2. Rudenia, căsătoria, familia	130
§3. Succesiunile	130
§4. Dreptul de proprietate	131
§5. Obligațiile	132
§6. Dreptul penal	133
§7. Dreptul procesual	133
<i>Bibliografie</i>	134

Capitolul III. Dreptul în epoca absolutismului luminat. Trecerea de la dreptul medieval la dreptul modern	138
<i>Secțiunea 1. Epoca fanariotă (1711-1821)</i>	138
§1. Debutul modernizării dreptului	139
§2. Organizarea statală	141
1. Forma de guvernământ și regimul politic	141
1.1. Despotismul domnesc cu accente iluministe	141
1.2. Lupta boierimii autohtone pentru reforma statului	142
2. Organele centrale ale statului	142
2.1. Domnul	142
2.2. Adunarea stărilor	143
2.3. Sfatul de obște	144
2.4. Sfatul domnesc (Divanul)	144
2.5. Dregătoriile centrale	145
2.6. Nașterea funcției publice moderne	146
2.7. Clasele boierești	146
2.8. Venalitatea slujbelor	147
3. Administrația publică locală	148
3.1. Administrația regională	148
3.2. Județele și ținuturile	148
3.3. Plășile, plaiurile, ocoalele	149
3.4. Orașele și târgurile	149
3.5. Satele	151
4. Organizarea judecătorească și procedura de judecată	151
5. Organizarea fiscală	153
6. Organizarea armatei	154
7. Organizarea bisericii	155
§3. Instituțiile dreptului penal	155
§4. Instituțiile dreptului civil	156
1. Persoanele	156
2. Rudenia, căsătoria și familia	157
3. Dreptul de proprietate	157
4. Succesiunile	158
5. Obligațiile	159
<i>Secțiunea a 2-a. Transilvania – principat aflat sub suzeranitate habsburgică. Epoca Diplomei Leopoldine (1691-1848)</i>	159
§1. Organizarea provinciei	160
1. Organizarea politico-administrativă	160
1.1. Principele	160
1.2. Cancelaria aulică a Transilvaniei	160
1.3. Guvernatorul	161
1.4. Guberniul/Consiliul gubernial regesc	161
1.5. Cancelaria provincială	161
1.6. Generalul armatei transilvănene	162
1.7. Tezaurariatul	162
1.8. Dieta	162
2. Administrația publică locală	162

3. Organizarea justiției	163
4. Organizarea financiară	164
5. Organizarea bisericească	164
§2. Evoluția dreptului	164
§3. Regimentele grănicerești românești	166
Bibliografie	166

TITLUL III. DREPTUL ROMÂNESC ÎN EPOCA MODERNĂ 169

Capitolul I. Epoca monarhiei neo-absolutiste și modernizarea dreptului 169

Secțiunea 1. Statul român între feudalism și modernitate (1821-1858) 169

§1. Primele reforme constituționale. Debuturile constituționalismului modern liberal în gândirea politico-juridică românească (1821-1830)	170
1. Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821)	170
2. Domniile pământene anteregulamentare (1822-1828)	171
3. Proiectele anteregulamentare de reformă constituțională	171
§2. Regulamentele Organice (1831-1832)	174
1. Caracteristicile Regulamentelor Organice	174
2. Organizarea centrală a statului	177
2.1. Domnul	177
2.2. Căimăcămia	179
2.3. Obșteasca adunare ordinară	179
2.4. Miniștrii	179
2.5. Ministerele	180
2.6. Sfatul administrativ	181
2.7. Sfatul administrativ extraordinar	181
3. Administrația publică locală	182
3.1. Județele/ținuturile	182
3.2. Plășile/ocoalele	183
3.3. Orașele	183
3.4. Satele	184
4. Organizarea judecătorească	185
5. Organizarea fiscală	186
6. Organizarea bisericii	186
§3. Epoca regulamentară și consolidarea luptei pentru constituționalismul liberal	186
§4. Revoluția de la 1848 și importanța ei pentru evoluția constituționalismului românesc	188
1. Țara Românească și Moldova	188
1.1. Muntenia	189
1.2. Moldova	190
1.3. Convenția de la Balta-Liman	192
2. Transilvania și Banat	192
3. Neoabsolutismul austriac (1849-1860)	193
§5. Adunările ad-hoc și Convenția de la Paris	194
1. Adunările ad-hoc (1857)	194

2. Convenția de la Paris (7/19 august 1858)	195
<i>Secțiunea a 2-a. Evoluția sistemică a dreptului românesc</i>	199
<i>Bibliografie</i>	201
Capitolul II. Epoca lui Cuza și așezarea bazelor dreptului românesc modern (1859-1866)	204
<i>Secțiunea 1. Unirea politico-administrativă și consolidarea suveranității principatelor române</i>	204
<i>Secțiunea a 2-a. Reforma agrară</i>	205
<i>Secțiunea a 3-a. Evoluția ramurilor dreptului</i>	206
§1. Dreptul constituțional	207
§2. Dreptul administrativ	212
1. Administrația publică centrală	212
2. Administrația publică locală	213
§3. Dreptul civil	214
§4. Dreptul penal	217
§5. Dreptul procesual	218
1. Organizarea judecătorească	218
2. Procedura civilă	219
3. Procedura penală	220
<i>Bibliografie</i>	220
Capitolul III. „Vechiul regat” al României și procesul de „adaptare” a dreptului (1866-1918)	222
<i>Secțiunea 1. Evoluția dreptului și problema „formelor fără fond”</i>	222
<i>Secțiunea a 2-a. Evoluția principalelor ramuri ale dreptului</i>	224
§1. Dreptul constituțional	224
1. Transplant constituțional rațional sau irațional?	225
2. Monarhia constituțională parlamentară și regimul parlamentar dualist	229
3. Guvernământul reprezentativ	231
4. Regimul guvernamental	232
5. Eșecul transplantului constituțional de la 1866?	234
§2. Dreptul administrativ	236
1. Administrația publică centrală	236
2. Administrația publică locală	239
§3. Dreptul civil	241
1. Completările și modificările Codului civil	241
2. Reglementările ce s-au abătut flagrant de la principiile Codului civil	242
§4. Dreptul penal	242
§5. Dreptul comercial	243
§6. Dreptul procesual	243
<i>Bibliografie</i>	245
Capitolul IV. Transilvania – de la liberalism la dualism (1861-1918)	247
<i>Secțiunea 1. Epoca liberalismului (1861-1867)</i>	247
§1. Organizarea de stat	247
§2. Legislația Dietei de la Sibiu (1863-1865)	248

<i>Secțiunea a 2-a. Epoca dualismului austro-ungar (1867-1918)</i>	249
§1. Organele centrale ale statului	249
§2. Organizarea administrativ-teritorială	250
§3. Organizarea judecătorească	251
§4. Dreptul civil	251
§5. Legislația de deznaționalizare	252
<i>Bibliografie</i>	253
Capitolul V. Perioada interbelică și problemele unificării dreptului (1918-1938)	254
<i>Secțiunea 1. Desăvârșirea unității politico-administrative (1917-1921)</i>	254
<i>Secțiunea a 2-a. Problema unificării dreptului</i>	257
<i>Secțiunea a 3-a. Evoluția principalelor ramuri ale dreptului</i>	258
§1. Dreptul constituțional	258
1. Reforma constituțională de la 1923	258
2. Principii și valori constituționale	258
3. Controlul constituționalității legilor	260
4. Separația puterilor în stat și regimul parlamentar dualist	261
5. Guvernământul reprezentativ	263
§2. Dreptul administrativ	265
1. Administrația publică centrală	265
2. Administrația publică locală	266
§3. Dreptul civil	269
§4. Dreptul comercial	271
§5. Dreptul penal	272
§6. Dreptul procesual	273
1. Organizarea judecătorească	273
2. Procedura civilă	274
3. Procedura penală	274
<i>Bibliografie</i>	274
Capitolul VI. Dreptul în epoca dictaturilor de dreapta (1938-1944)	277
<i>Secțiunea 1. Evoluția vieții constituționale</i>	277
§1. Regimul dictaturii regale (10 februarie 1938 – 6 septembrie 1940)	277
§2. Dictatura antonesciană (septembrie 1940 – august 1944)	280
§3. Repunerea în vigoare a Constituției din 1923	282
<i>Secțiunea a 2-a. Evoluția principalelor ramuri ale dreptului</i>	283
§1. Dreptul administrativ	283
1. Administrația publică centrală	283
1.1. Dictatura regală (1938-1940)	283
1.2. Dictatura antonesciană (1940-1944)	284
2. Administrația publică locală	286
§2. Dreptul civil	288
§3. Dreptul penal	290
§4. Dreptul procesual	290
1. Organizarea judecătorească	290
2. Dreptul procesual penal	290
<i>Bibliografie</i>	291

TITLUL IV. DREPTUL ÎN EPOCA REGIMULUI COMUNIST	292
Capitolul I. Transformări ideologice: marxism-leninismul și evoluția gândirii juridice românești	292
<i>Secțiunea 1. „Constituționalismul” comunist între dictatura proletariatului și rolul conducător al Partidului Comunist Român (P.C.R.)</i>	292
<i>Secțiunea a 2-a Proprietatea socialistă și proprietatea personală</i>	293
Capitolul II. Evoluția principalelor ramuri ale sistemului de drept comunist	295
<i>Secțiunea 1. Dreptul constituțional</i>	295
§1. Principii și valori constituționale	295
§2. Principiile de organizare și funcționare a aparatului statului socialist român	296
1. Rolul conducător al P.C.R.	296
2. Principiul democratismului socialist	296
3. Principiul unității puterii de stat	297
4. Centralismul democratic	297
5. Conducerea colectivă	297
6. Principiul legalității socialiste	298
§3. Sistemul organelor R.P.R./R.S.R.	298
1. Activitatea de exercitare a puterii de stat	298
1.1. Organele centrale ale puterii de stat	299
1.2. Organele locale ale puterii de stat	301
2. Activitatea executivă	302
3. Activitatea jurisdicțională	302
4. Activitatea privind asigurarea respectării legilor	302
§4. Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor	303
§5. Eșecul „constituționalismului” comunist românesc	305
<i>Secțiunea a 2-a Organele administrației de stat și organizarea administrativ-teritorială</i>	306
§1. Organele centrale ale administrației de stat	307
<i>Secțiunea a 3-a. Organizarea judecătorească</i>	312
§1. Organele judiciare ale statului comunist	312
§2. Organele de judecată extrajudiciare ale statului comunist	313
§3. Ministerul public și auxiliarii de justiție	315
<i>Secțiunea a 4-a. Dreptul civil</i>	315
<i>Secțiunea a 5-a. Ramurile de drept derivate din dreptul civil</i>	317
<i>Secțiunea a 6-a. Dreptul penal</i>	319
<i>Secțiunea a 7-a. Dreptul procesual</i>	322
<i>Bibliografie</i>	323

Capitolul II Dreptul în Dacia romană (106-275)

Secțiunea 1. Organizarea de stat a provinciei Dacia

§1. Statul dac după cucerirea romană

A doua campanie romană de cucerire a Daciei, desfășurată în anii 105-106 sub conducerea împăratului Traian, căderea Sarmizegetusei și moartea tragică a lui Decebal au marcat sfârșitul celor aproximativ două secole de existență a statului dac. Evoluția firească a culturii și civilizației dacice a fost întreruptă, o bună parte din teritoriul fostului stat dacic intrând în stăpânirea Romei.

Din punct de vedere politic, cucerirea a însemnat dispariția statului dac cu structurile și aparatul său propriu. Conform dreptului public roman, cei ce se opuneau cu armele armatelor romane nu mai aveau nicio șansă la conservarea organizării politice proprii. Pe de altă parte, pierderea nucleului statului dac și dispariția în luptă a elitelor conducătoare dacice i-au împiedicat pe dacii liberi să mai constituie, după cucerire, o structură politică de tip statal^[1]. Din perspectiva evoluției organizării politice pe teritoriul României de astăzi, dispariția statului dac nu a însemnat, însă, și dispariția ideii de stat în spațiul carpato-danubian. Dimpotrivă, structurile statale destul de primitive ale dacilor au fost înlocuite cu structura statală romană, mult superioară ca organizare și funcționare, dispunând de aproximativ 6 secole de evoluție și experiență.

În momentul cuceririi Daciei, Roma se afla, din punctul de vedere al formei de guvernământ, în faza Principatului, epocă ce a debutat odată cu domnia lui Octavian Augustus (27 î.Hr. – 19 d.Hr.). Sub aspect teritorial, Roma stăpânea un teritoriu imens ce se întindea din Anglia până în Orientul mijlociu și din Galia până în Egipt.

Imediat după cucerire, Dacia a intrat în procesul de integrare administrativă, economică și militară, așa cum prevedeau normele dreptului public roman. Conform acestor norme, ea a fost organizată ca o provincie distinctă, cu organe administrative, militare și fiscale proprii.

§2. Organizarea administrativă a provinciei Dacia

1. Decupajul teritorial

Înainte de a vorbi despre organizarea administrativă a provinciei, trebuie să remarcăm că nu întreg teritoriul locuit de daci a intrat sub stăpânirea Romei și, în același timp, doar o parte a statului dac al lui Decebal a intrat în componența noii provincii romane. O bună parte din teritoriul dacilor (estul Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei) intrase, în urma primului război daco-roman (101-102), în componența provinciei Moesia Inferior și a rămas atașat acesteia de-a lungul întregii domnii a lui

^[1] I. IONIȚĂ, *Dacii liberi. Cadru general*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 403.

Traian. De asemenea, nordul Transilvaniei și cea mai mare parte a Moldovei au rămas în continuare locuite de dacii liberi. Provincia Dacia a cuprins, în consecință, cea mai mare parte a Transilvaniei (cu excepția colțului sud-estic – aproximativ județele Sibiu și Brașov de astăzi, a bazinului Ciucului și al Gheorghenilor), Banatul și vestul Olteniei (aproximativ actualele județe Mehedinți și Gorj).

Atât timp cât a trăit Traian, teritoriul mai sus amintit a reprezentat, din punct de vedere administrativ, o singură provincie. Cu totul altfel au stat lucrurile după moartea acestuia, ce a marcat debutul domniei lui Hadrian (anul 118). În contextul războaielor dificile duse împotriva roxolanilor și iazigilor, împăratul a fost nevoit să părăsească sudul Moldovei și Muntenia și să regândească organizarea administrativ-teritorială a Daciei. Aceasta a fost împărțită în trei provincii cu structuri militare și administrative proprii. Prima a fost atestată, în anul 120, provincia *Dacia Superior*, ce cuprindea, se pare, cea mai mare parte a Daciei Traiane, cu excepția părții de nord-vest a acesteia. Existența unei Dacii superioare impunea și existența uneia inferioare. Aceasta a fost atestată în 129 sub denumirea de *Dacia Inferior* și cuprindea teritoriile nord-dunărene anexate în 101-102 Moesiei Inferior: estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, un colț din nord-vestul Munteniei și altul din sud-vestul acesteia. Denumirea lor de Inferior și Superior le-a fost conferită după cum se aflau situate în amonte sau aval de cursul Dunării. În anii 123 și 133, prin două diplome militare, este atestată o a treia provincie: *Dacia Porolissensis*, ce cuprindea teritoriul situat la nord de râurile Arieș și Mureș.

Respectiva organizare administrativ-militară nu a durat decât până în epoca împăratului Marcus Aurelius. În condițiile repetatelor atacuri ale marcomanilor și iazigilor din 168, Dacia a fost supusă unei noi reorganizări cu un pronunțat caracter militar. Cea mai importantă reformă a fost așezarea celor trei Dacii sub o autoritate administrativă și militară supremă, fără a-și pierde totuși identitatea administrativă proprie. Se constată, în același timp, transformări în structura și denumirea provinciilor, cu excepția *Daciei Porolissensis*, care și-a păstrat atât denumirea, cât și vechea structură. Dacia Superior a fost transformată în *Dacia Apulensis* ce încorporează Banatul și întreaga Transilvanie, inclusiv zona ei sud-estică. Dacia Inferior a devenit *Dacia Malvensis*, incluzând vestul Munteniei și întreaga Oltenie.

Această ultimă reorganizare a fost păstrată până la părăsirea Daciei de către armatele și administrația romană la sfârșitul domniei împăratului Aurelian (probabil 274-275).

2. Regimul juridic

Conform dreptului public roman al epocii imperiale, provinciile romane se împărțeau în *imperiale* și *senatoriale*, în funcție de importanța lor economică și militară^[1]. Având în vedere poziția strategică (era situată la granița de nord-est a Imperiului) și importante resurse economice, Dacia romană a fost, de-a lungul întregii sale existențe, **provincie imperială**. Acest statut a implicat situarea provinciei sub administrarea indirectă a împăratului (și nu a Senatului). Constituirea formal-juridică a provinciei a fost realizată de către împăratul Traian însuși printr-o *lex provinciae*, emisă înainte ca acesta să părăsească Dacia. Această lege nu s-a păstrat, dar, în conformitate cu prevederile

^[1] M. HUMBERT, *Institutions politiques et sociales de l'Antiquité*, 7e Edition, Dalloz, Paris, 1999, p. 391-392.

dreptului public roman, ea cuprindea (probabil) principiile în baza cărora provincia urma să fie administrată, unitățile administrativ-teritoriale ale acesteia, alături de taxele și diversele contribuții ce urmau a fi plătite^[1].

3. Organele centrale ale provinciei

3.1. Guvernatorul

În fruntea oricărei provincii se afla un **guvernator**. Guvernatorul Daciei, având în vedere statutul de provincie imperială, era reprezentantul (locțiitorul) împăratului în provincie și o administra în numele acestuia. De aici și denumirea de *legatus Augusti propraetore* pe care o purtau, de regulă, persoanele aflate în fruntea Daciei romane. În același timp, este important de remarcat că rangul pe care îl dețineau guvernatorii unei provincii depindea direct, având în vedere și rolul lor de comandanți militari, de numărul legiunilor staționate aici. Astfel, în cazul în care în provincie erau staționate două sau mai multe legiuni, guvernatorul trebuia să aibă rang consular, fost consul (*vir consularis*), iar în cazul în care era staționată o singură legiune, guvernatorul avea rang pretorian, fost *praetor* (*vir praetorius*). În cazul în care provincia nu avea nicio legiune, ci doar trupe auxiliare, ea era guvernată de un *procurator Augusti* din ordinul ecvestru^[2]. De regulă, un *legatus Augusti propraetore* avea doar comanda supremă a legiunilor. În cazul existenței a cel puțin două legiuni într-o provincie, comanda efectivă a acestora era încredințată unor comandanți militari de rang pretorian, subordonați atât guvernatorului, cât și împăratului.

Dacia traiană (106-118) a fost condusă de un *legatus Augusti propraetore* de ordin senatorial și de rang consular, având în vedere că, în această perioadă, în Dacia au fost staționate nu mai puțin de trei legiuni: XIII Gemina, IV Flavia și I Adiutrix. Sediul guvernatorului se afla la Apulum.

După reorganizarea administrativă a lui Hadrian, fiecare din cele trei Dacii a primit o conducere proprie, independentă una de cealaltă. În fruntea Daciei Superior se afla un *legatus Augusti propraetore*, de rang pretorian de această dată, deoarece aici (la Apulum) mai era cantonată o singură legiune: a XIII-a Gemina. Prezența ei și, legat de ea, rangul guvernatorului se explicau prin importanța strategică, economică, culturală și religioasă a respectivei provincii. În fruntea Daciei Inferior, cu capitala la Romula, se afla doar un *procurator Augusti*, numit și *procurator presidial* (*praeses*), în condițiile în care în regiune nu era cantonată nicio legiune, ci doar diverse trupe auxiliare. În ciuda rangului inferior, șeful Daciei Inferior era un guvernator cu drepturi depline, bucurându-se de toate atribuțiile administrative, judecătorești, financiare și militare. Aceeași situație exista și în Dacia Porolissensis, lipsită, ca și Dacia Inferior, de legiuni. Cu capitala la Napoca, provincia era condusă de un *procurator presidial*, de ordin ecvestru, ce cumula și el toate drepturile și atribuțiile unui guvernator plin.

Lucrurile s-au schimbat fundamental după reforma lui Marcus Aurelius, când conducerea administrativă și militară supremă a celor trei Dacii este încredințată unui singur guvernator cu sediul la Apulum. Acesta purta titlul de *legatus Augusti*

^[1] A se vedea *Dizionario giuridico romano*, Ristampa della III Edizione, Edizione Simone, Napoli, 2003, intrarea „*Lex provinciae*”, p. 305.

^[2] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 45.

propraetore trium Daciarum și pe cel de „consular al celor trei Dacii” – *Consularis trium Daciarum* –, având rang consular, în condițiile în care în Dacia a fost mutată legiunea a V-a Macedonica. În această calitate, guvernatorul general avea în subordine pe cei doi comandanți ai legiunilor, precum și pe comandantul trupelor auxiliare din Dacia de sud, unde nu staționa nicio legiune. În consecință, toate efectivele militare ale celor trei Dacii formau o singură armată consulară pusă sub comanda supremă a guvernatorului general^[1]. Dincolo de aspectele militare ce ne conduc la ideea existenței unei singure provincii, celelalte două provincii dacice (*Malvensis* și *Porolissensis*) și-au păstrat identitatea administrativă și fiscală, fiind conduse în continuare de *procuratori Augusti*, așezați totuși sub autoritatea civilă a legatului Augusti. Perpetuarea existenței a trei provincii dacice distincte e marcată și de titulatura guvernatorului general ce face referire la trei Dacii (*tres Daciae*), și nu la una singură^[2].

În epoca împăratului Gallienus (253-268), *legati Augusti* din provinciile imperiale au fost înlocuiți la comanda legiunilor cu prefecti din ordinul ecvestru. Măsura s-a aplicat și în Dacia.

În ceea ce privește **atribuțiile**, guvernatorii aveau o competență (*potestas* și *imperium*) largă în materie legislativă, administrativă, judecătorească (*iurisdictio*), fiscală și militară, toate acestea trebuind să contribuie, după cum arăta Ulpian (D, 1, 18, 13), la asigurarea păcii și liniștii în provincie^[3]. După împărat, guvernatorul avea „cea mai mare competență (*imperium maius*)” asupra tuturor locuitorilor din provincie (D, 1, 18, 4). În conformitate cu statutul lor de magistrați, ei aveau și *ius edicendi* – dreptul de a emite edicte. La început ele erau date în forma edictului provincial, iar mai apoi, în conformitate cu edictul tip al lui Salvius Iulianus^[4].

3.2. Adunarea provincială

Cunoscută sub denumirea de *Concilium provinciae Daciarum trium*, adunarea se pare că a luat naștere încă din epoca lui Marcus Aurelius, dar există dovezi sigure de existență doar pentru epoca împăratului Alexandru Severus (222-235).

Aceasta avea în componența ei reprezentanți ai orașelor și se aduna o dată pe an la Sarmizegetusa sub președinția preotului cultului oficial din provincie. Atribuțiile ei în materie de administrație și justiție erau aproape inexistente, referindu-se la discutarea intereselor de ordin general ale orașelor din provincie și susținerea lor în fața împăratului^[5]. Principala ei menire era aceea de a întreține cultul împăratului, creat în scopul asigurării unității imensului teritoriu roman. De aici și rolul important al preotului acestui cult, denumit „cel ce poartă coroana celor trei Dacii” (*coronatus Daciarum trium*).

^[1] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 51.

^[2] Există și opinia conform căreia era vorba de o singură provincie Dacia, împărțită, din considerente administrative, în trei subdiviziuni. A se vedea L.P. MARCU, *Istoria dreptului românesc*, *op. cit.*, p. 40; V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, *op. cit.*, p. 84; E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 19.

^[3] A se vedea M.V. JAKOTĂ, *Dreptul roman*, vol. I, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 16.

^[4] V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat*, *op. cit.*, p. 85.

^[5] E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 19.

3.3. Administrația financiară

Administrația financiară a provinciei era încredințată, sub Traian, unui **procurator financiar** (*procurator Augusti*) de ordin ecvestru dependent de împărat și nesubordonat, pe linie administrativă, guvernatorului^[1]. După reorganizarea administrativ-teritorială, fiecare Dacie își avea propriul procurator financiar de rang centenar (trebuiau să întrunească un cens de 100.000 de sesterți). Principala lor atribuție era de a strânge taxele și impozitele locale menite să asigure fondurile necesare numeroaselor lucrări publice în municipii și colonii, întreținerii diverselor corpuri de armată existente în Dacia, aprovizionării capitalei și nevoilor cultului. În materie de impozite se plătea *impozitul funciar* (*stipendium, jugatio, tributum soli, capitatis terrena*) și *impozitul personal* (*capitația*), plătit, primul, de toți deținătorii de proprietăți provinciale^[2] și, al doilea, de toți locuitorii provinciei. Cuanțul lor era stabilit în baza unui recensământ și a unor evaluări a averilor mobiliare și imobiliare realizate din 5 în 5 ani. Alături de aceste impozite directe, existau o serie de impozite indirecte: pe moșteniri (*vicessima hereditatum*), pe eliberările de sclavi (*vicessima manumissionum sive libertatis*) și pe vânzările de sclavi (*quinta et vicessima venalium mancipiorum*)^[3].

Un **procurator Ilyrici per Moesiam Inferiorem et Dacias tres** de ordin ecvestru avea în atribuții, de la sfârșitul secolului al II-lea, administrarea vămile, iar un **procurator aurariarum**, tot de ordin ecvestru, administra minele de aur din munții Apuseni.

4. Organizarea militară

Sistemul defensiv al Daciei romane era format din armata propriu-zisă și un sistem complex de caste menite să apere limesul extrem de vulnerabil din nord-estul Imperiului.

Armata romană era formată din legiuni, nucleul, și o serie de trupe auxiliare, structură ce s-a regăsit și în Dacia de-a lungul întregii epoci de stăpânire romană. În această perioadă, o singură legiune a fost permanent staționată în provincie: *XIII Gemina*, încartiruită în castrul de la Apulum (azi Alba-Iulia). După 167/168 a mai fost adusă legiunea *V Macedonica* și încartiruită la Potaissa (azi Turda). Pe lângă cele două legiuni au fost staționate detașamente din alte legiuni: I Italia, IV Flavia, VII Claudia, XI Claudia, X Gemina și Primigenis.

În fruntea fiecărei legiuni se afla un *legatus legionis*, iar, după împăratul Gallienus, un *praefectus legionis*. Legații erau numiți dintre membrii ordinului senatorial, iar *praefecții* dintre militarii de profesie.

Pe lângă legiuni, au staționat în provincie și trupe auxiliare, așa-numitele *auxilia*. Acestea au fost recrutate dintre peregrinii daci și chiar dintre cetățeni. Erau structurate în unități regulate: *alae* (de cavalerie) și *cohortes* (de infanterie), precum și neregulate: *nationes* și *numeri*.

[1] D. PROTASE, *Începuturile stăpâniri romane în nordul Dunării*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, op. cit., p. 45.

[2] Erau exceptați cei a căror proprietate funciară se bucura de *ius italicum*, precum și veteranii de război ce beneficiau, din vremea lui Augustus, de *imunitas omnium rerum*.

[3] V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat*, op. cit., p. 90.

5. Administrația publică locală

Imediat după cucerire, a avut loc procesul de măsurare (cadastrare), parcelare, distribuire și organizare administrativă a teritoriului Daciei romane, specific tuturor provinciilor.

Conform dreptului public roman, întreg teritoriul Daciei a devenit proprietate a statului roman (*ager publicus*), fiind pus, având în vedere calitatea de provincie imperială, la dispoziția împăratului. O bună parte a acestui teritoriu (*praedia stipendiaria*) a fost acordat veteranilor și coloniștilor (cetățeni, latini sau peregrini), iar o altă a rămas în proprietatea populației autohtone dacice. Teritorii întinse, cuprinzând mine de aur și fier, pășuni și păduri, au intrat în proprietatea împăratului, fiind exploatate de funcționari imperiali sau date în arendă unor membri ai aristocrației locale^[1].

Toți acești coloniști, aduși aici din întreaga lume romană, au trăit și au conviețuit cu populația autohtonă în cadrul a o serie de așezări civile și militare, dintre care o serie existau dinaintea cuceririi, iar altele au fost ridicate sub stăpânirea romană. În general, în urma creșterii demografice impresionante și a integrării Daciei în sistemul economic roman, se constată, pe de o parte, o înmulțire considerabilă a așezărilor umane și, în același timp, o urbanizare treptată a vieții, ca dovadă a transformărilor în planul ocupațiilor economice. În consecință, putem vorbi pentru această perioadă despre două tipuri de așezări umane cu caracter civil, constituind tot atâtea tipuri de unități administrativ-teritoriale în cadrul provinciei Dacia: *orașele* și *așezările rurale*.

5.1. Orașele

Apariția. Pentru prima dată în istoria economică și administrativă a acestor teritorii întâlnim așezări urbane, în adevăratul sens al cuvântului, doar după cucerirea romană. Având în vedere viața economică, socială, politică, culturală și religioasă ce se desfășura în cadrul lor, orașele au constituit cel mai important tip de așezare umană în provincie și au jucat un rol primordial, ca peste tot în cadrul Imperiului. În Dacia ele au reprezentat puternice focare de romanizare, de cultură și civilizație, fiind, în general, modele de viață specifice lumii romane. Avântul urbanizării în Dacia nu era întâmplător, având în vedere faptul că el a avut loc în epoca de maximă dezvoltare a urbanizării în Imperiu, sub dinastia Antoninilor.

Ca peste tot în Imperiu, orașele Daciei romane erau organizate, din punct de vedere urbanistic, după modelul Romei. Aulus Gellius, în secolul al II-lea d.Hr., caracteriza orașele din provinciile latine ale Imperiului ca fiind mici imagini și imitații ale Romei, ale poporului roman (*effigies parvae simulacraque populi Romani*), fapt confirmat și de descoperirile arheologice^[2].

Cu excepția Romulei, toate orașele Daciei romane purtau nume dacice, preluate, cu mici modificări fonetice, de la așezările autohtone. Acest lucru nu a însemnat însă și o continuitate de habitat între așezările dacice și cele daco-romane. Dimpotrivă, spre deosebire de alte provincii romane, în Dacia niciun oraș roman nu s-a dezvoltat dintr-o așezare autohtonă. Toate orașele au fost construite în apropierea fostelor așezări dacice, de regulă pe amplasamente noi, având ori caracter civil, ori fiind

^[1] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, op. cit., p. 53.

^[2] *Idem*, p. 67.

direct dependente de taberele militare. Cu excepția Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, toate celelalte orașe au apărut și s-au dezvoltat pe lângă castrerele romane aparținând legiunilor sau trupelor auxiliare, în strânsă legătură cu prezența și activitatea unităților militare^[1].

Statutul juridic. În funcție de importanța lor economică, politică, administrativă și culturală, orașele Daciei romane se împărțeau în *colonii*^[2] și *municipii*^[3]. În principiu, până în secolul al III-lea d.Hr., a existat o diferență între cele două tipuri de așezări urbane, ca, mai apoi, aceasta să dispară în favoarea unui termen generic – „municipiu” – care desemna orice oraș roman. În ceea ce privește Dacia, diferența dintre ele era ilustrată de faptul că unele din cele 11 orașe (*civitas*) ale Daciei romane au fost ridicate mai întâi la rang de *municipium* înainte de a primi rangul de colonie^[4].

Așa cum precizează V. Hanga, **coloniile** se bucurau de toate drepturile poporului roman și aveau o situație mai bună decât a municipiilor^[5]. În privința a 4 dintre coloniile Daciei romane (Ulpia Traiana, Apulum I, Napoca și Potaissa), acest aspect era ilustrat de acordarea lui *ius Italicum*. Acest drept ilustra libertatea și statutul juridic special al orașului, implicând scutirea de impozitul funciar și de cel personal (*capitatio*). De regulă, coloniile erau locuite de foștii ostași care se stabileau în provincii. Locuitorii lor aveau, în marea lor majoritate, cetățenia romană (*coloniae civium romanorum*), dar existau și latini, cu un statut juridic intermediar între cetățean și pelerin.

Municipiile proveneau din rândul orașelor ce dobândiseră drepturi în schimbul îndeplinirii anumitor sarcini impuse ca urmare a integrării lor în viața politică a statului cuceritor^[6]. La fel ca și coloniile, erau locuite de cetățeni romani (*municipia civium Romanorum*) sau de persoane cu statut juridic de latin (*oppida Latina*). În cazul în care municipiile latine erau ridicate la rang de colonie, locuitorii lor deveneau cetățeni romani printr-o naturalizare colectivă^[7].

Organizarea. În conformitate cu legile municipale romane, orașele Daciei se bucurau de o largă autonomie^[8], dispunând de o conducere proprie însărcinată cu rezolvarea problemelor de ordin local. În Dacia, ca și în celelalte provincii, sistemul urban de administrare imita, la o scară redusă, modelul Romei. La viața publică și la exercitarea concretă a sarcinilor administrative participau doar cetățenii romani care îndeplineau anumite condiții de avere și poziție socială.

Forul suprem de conducere în cadrul orașelor era **sfatul orășenesc**, cunoscut fie sub denumirea de *ordo decurionum*, fie sub cea simplă de *ordo*. Imaginea a Senatului roman,

[1] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 67.

[2] Prima colonie apărută (109-110) a fost și primul oraș roman din Dacia, singurul fundat prin colonizare efectivă cu veterani: *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*. I-au urmat Napoca, Romula, Apulum I și Potaissa.

[3] În rândul acestora s-au înscris Apulum II Ampelum, Drobeta, Dierna, Porolissum și Tibiscum.

[4] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 56 și urm.

[5] V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat*, *op. cit.*, p. 85.

[6] *Idem*, p. 86.

[7] *Idem*, p. 95.

[8] C-TIN C. PETOLESCU, *op. cit.*, p. 218. Autonomia putea merge chiar și până la conservarea unor trăsături organizatorice anterioare cuceririi romane. A se vedea E. DENIAUX, *Rome, de la Cité-Etat à l'Empire. Institutions et vie politique*, Hachette, Paris, 2001, p. 217-218.

ordo era un organ colegial alcătuit din *decurioni*. Aceștia erau aleși, în limita locurilor vacante, de către magistrații municipali superiori dintre persoanele ce exercitaseră anterior o magistratură în oraș. De asemenea, trebuiau îndeplinite condiții ținând de statutul juridic (ingenui), vârstă (minimum 25 ani) și avere (un cens de minimum 100000 sesterți). *Ordo* avea atribuții preponderent administrative: se ocupa de încasarea contribuțiilor impuse de autoritățile imperiale orașului și de perceperea la timp a impozitelor ordinare, supraveghea îndeplinirea lucrărilor edilitare, stabilea prestațiile ce urmau a fi făcute de cetățeni, controla gestiunea financiară a orașului etc. Acestora li se alăturau atribuții în materie religioasă, e.g. reglementarea zilelor de sărbătoare, diplomatică, e.g. trimiterea de soli, și militară. Hotărârile sale (*decreta decurionum*) erau obligatorii pentru toți magistrații orașenești.

Magistrații erau aleși pe timp de un an în baza unor condiții de vârstă, avere și origine socială. Magistrații erau de două categorii – superiori și inferiori –, iar ierarhizarea lor reflecta acel *cursus honorum* existent la Roma. Din categoria magistraților superiori făceau parte, în colonii, *duumvirii* și, în municipii, *quatuorvirii*. În materie administrativă, aceștia prezidau alegerile municipale, organizau jocuri și serbări, adjucecau lucrările publice, arendau proprietățile comunale și aveau o serie de sarcini în gestiunea financiară a orașului. Tot în competența lor intrau executarea garanțiilor și vânzarea lucrurilor pe care debitorii fiscoșului, deveniți insolvabili, le constituiseră acestuia prin gaj. Exercitau, de asemenea, atribuții judecătorești în oraș.

La intervale de 5 ani se alegeau *duumviri quinquennales*, magistrați ce aveau ca sarcină întocmirea censului și a listei decurionilor.

Printre magistrații inferiori se numărau, la loc de frunte, *aedilii*. Aceștia aveau în sarcina lor întreținerea în bună stare a drumurilor și canalelor, arendarea băilor publice, supravegherea înhumării celor morți în afara orașului, organizarea de jocuri publice pentru cetățeni, exercitarea poliției piețelor. Pe treapta de jos a ierarhiei se găseau *questorii*, care îndeplineau funcția de casieri comunali.

Magistrații erau ajutați în sarcinile lor de o serie de slujbași: lictori, aprozi, scribi, arhivari, crainici etc.

Pe lângă magistrați, un rol important în viața orașelor Daciei romane îl jucau **preoții**. În fruntea lor, ca importanță, se afla asociația Augustalilor ce se ocupa cu întreținerea cultului împăratului și al Romei, condusă de *magistri augustales*. Pe lângă acesta, funcționau colegiile diversilor categorii de preoți – *pontifices*, *flamines*, *augures*, *haruspices*, *sacerdotes* – slujitori ai diverselor zeități romane.

5.2. Unitățile teritoriale ale orașelor

Multe orașe aveau o serie de teritorii dependente din punct de vedere administrativ de ele. Se cunosc cu acest statut *forurile* (*fora*) și *conciliabulele* (*conciliabula*), organizate ca un fel de târguri dotate cu magistrați proprii, aleși de locuitori. Cele mai importante unități se pare că erau *ținuturile* (*territoria*). Unele dintre acestea se bucurau de o oarecare autonomie, având un sfat (*ordo curialium*) format din delegați ai satelor din ținut. În fruntea sfatului se găsea un conducător ales pe o perioadă de cinci ani ce putea fi, în același timp, conducătorul unuia din satele din ținut. Un astfel de ținut era Sucidava, iar alte sunt atestate în Moldova și Dobrogea^[1].

^[1] V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat...*, op. cit., p. 88.

5.3. Așezările rurale

Marea majoritate a locuitorilor provinciei, o bună parte din veterani și coloniști și marea parte a populației autohtone, dacice, locuiau în afara orașelor, în așezări de tip rural. Satele întemeiate prin colonizare se numeau, după tipicul roman, **pagi** și **vici**, dar există dovezi că termenul de *vicus* se generalizase și pentru așezările dacilor.

Pagi erau așezări rurale așezate adesea pe teritoriile unor orașe-colonii. În scripte sunt atestate două asemenea *pagus*: *pagus Miciensis* (Micia – Vețel), dezvoltat în legătură cu puternicul castru roman aflat pe Mureș, și *pagus Aquensis* (Aquaie – Călanu mic). *Vici* reprezentau localități rurale mai mari sau mai mici locuite de coloniști cetățeni romani sau peregrini, veterani și autohtoni.

Din puținele date existente și în urma analogiilor făcute cu alte provincii, se pare că, în ceea ce privește administrarea acestor așezări rurale, nu se aplica principiul colegialității și eligibilității, ci, în general, se recurgea la sistemul numirii unei singure persoane (*princeps*)^[1] însărcinate cu administrarea satului și a aceluia *territorium* în fruntea căruia se afla. În urma unor analogii cu Scythia, se pare că acest *princeps* avea în Dacia o situație juridică aparte, el fiind conducătorul unui *locus*, adică al unei așezări rurale autonome, cu un teritoriu întins, de care depindeau administrativ mai multe *vicus*^[2].

În cazul acelor *pagi* și *vici* aflate pe teritoriul unor orașe, administrația se făcea de către organele și serviciile orașului respectiv, magistrații lor nefăcând altceva decât să execute instrucțiunile venite din oraș.

O situație aparte o aveau așezările rurale, *vici militares* și *canabe* dezvoltate lângă castrarele romane. În general, ele erau formate din veterani, bancheri, negustori, membrii ai familiilor soldaților ce însoțiseră trupele. Acestea se aflau sub autoritatea nemijlocită a comandantului unității militare și depindeau, din toate punctele de vedere, de castru.

Secțiunea a 2-a. Dreptul aplicat în Dacia romană

Încorporarea Daciei romane în cadrul statului roman nu a însemnat, așa cum ar fi fost de așteptat, eliminarea completă a incidenței dreptului dacic, dar nici o aplicare automată și necondiționată a dreptului cuceritorului asupra teritoriului cucerit. Mecanismele aplicării dreptului roman erau mult mai complicate, depinzând de un principiu larg recunoscut în lumea juridică a Antichității mediteraneene: **principiul statutului personal**. Conform acestui principiu (care se contrapune principiului teritorialității dreptului), *nu contează unde te afli pentru a ți se aplica o anumită normă juridică, ci contează cine ești*. Plecând de aici, dreptul roman s-a eterogenizat, dând naștere mai multor grupe de norme juridice aplicate în funcție de subiectul de drept vizat. Astfel, au apărut, în funcție de elementul cetățeniei (*ius civitatis*), statute juridice aparte pentru diverse categorii de persoane libere recunoscute: cetățenii, latinii și peregrinii. În consecință, determinarea

^[1] Există și opinia, mai veche, că acești conducători ai satelor erau ajutați în administrație de un Consiliu sătesc (*ordo*). A se vedea V. HANGA, *Dreptul roman pe teritoriul Daciei. Organizarea de stat, op. cit.*, p. 89.

^[2] D. PROTASE, *Dacia romană. Organizarea administrativă*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 71.

tipului de drept roman aplicabil în Dacia romană este strâns legată de prezența celor trei tipuri de statut juridic.

Cetățenilor romani aflați în Dacia romană li se aplica acea grupă de norme juridice cunoscută sub denumirea de **drept civil** sau **drept quiritar**. Era vorba despre vechiul drept roman aplicat doar raporturilor dintre cetățenii romani, cu excluderea latinilor și a peregrinilor. În secolele II-III d.Hr., dreptul civil se aplica într-o formulă mai pragmatică, suplă, purtând denumirea de **drept pretorian**. Acesta era acea parte a dreptului creat de către magistrații romani (*ius honorarium*), în special de pretorii urbani, în scopul de a ajuta, suplini și completa vechiul și rigidul drept civil. În baza dreptului civil, cetățenii romani se bucurau de plenitudinea drepturilor politice și civile: aveau *ius suffragii* (dreptul de a vota), *ius honorum* (dreptul de a candida la o magistratură în colonii), *ius militiae* (dreptul de a face parte din legiuni), *ius commercium* (dreptul de a încheia acte juridice după dreptul civil roman), *ius connubii* (dreptul de a încheia o căsătorie legitimă), dreptul la nume etc. În materie civilă, cetățenii romani din provincii nu se bucurau de un drept de proprietate imobiliară quiritară (*dominium ex iure quiritium*), fiind obligați să plătească un impozit funciar. În cazul în care teritoriul orașului provincial unde locuiau respectivii cetățeni primise *ius Italicum*, el era asimilat solului roman, iar proprietatea imobiliară era degrevată de impozit.

Alături de cetățenii romani, în Dacia romană se întâlneau și latini coloniari. Locuitorii ai așezărilor urbane din provincie, aceștia se bucurau de un statut juridic (*ius latii*) intermediar între cel de cetățean și cel de peregrin. Lor li se recunoștea *ius commercium*, însă nu aveau *ius connubii* decât în cazuri excepționale. În anumite condiții, ei puteau accede la cetățenia romană.

Marea masă a populației autohtone dacice, precum și persoanele ce nu dețineau statutele juridice superioare, au primit statutul juridic de peregrin. Dreptul roman făcea distincție între două tipuri de peregrini: obișnuiți (*alicuius civitatis*) și deditici. Primii erau locuitorii acelor teritorii cucerite de romani care nu opuseseră rezistență și cărora li se permitea să-și conserve organizarea politico-juridică după anexare. Ceilalți erau locuitorii acelor teritorii care opuseseră rezistență armată cuceririi și ale căror cetăți fuseseră desființate politic și administrativ. Având în vedere modul în care a fost cucerită Dacia, suntem îndreptățiți să credem că pe teritoriul acestei provincii romane se regăseau ambele categorii de peregrini.

Statutul juridic al peregrinilor obișnuiți era mult superior față de cel al peregrinilor deditici. Ei aveau dreptul să aplice propriul drept în relațiile interne și aveau acces, în raporturile lor comerciale cu cetățenii romani și latinii, la acea grupă de norme juridice maleabilă și lipsită de formalisme creată de magistrații romani și numită **dreptul ginților**. În schimb, peregrinii dediticii nu își puteau aplica propriul drept decât în limitele recunoscute de romani, având acces, în principal, la normele dreptului ginților. Din nefericire, în condițiile în care nici textul lui *lex provinciae* și nici edictele provinciale emise de guvernatori nu s-au păstrat, nu cunoaștem cu exactitate limitele în care peregrinii autohtoni și-au putut aplica dreptul propriu (în speță, dreptul dacic). De aceea, măsura în care dreptul (cutumiar) geto-dac s-a aplicat în Dacia romană poate fi stabilită doar prin apelul la analogii, deducții și analiza celor câteva mărturii documentare ce le deținem pentru acest spațiu. Știm, cu siguranță, că peregrinii deditici se bucurau de o libertate precară, nu puteau dobândi cetățenia și nu se puteau apropia de Roma la mai puțin de 100 de mile. De asemenea, știm că romanii au permis autohtonilor

din provinciile romane să-și aplice normele juridice în materie de căsătorie, familie, proprietate, succesiuni, drept penal și procedură penală.

Edictul lui Caracalla din 212, prin care se acorda cetățenia romană tuturor locuitorilor Imperiului, a diminuat, dar nu a eliminat diferențele de statut juridic din provincia Dacia. Din cauza deteriorării papirusului ce conține edictul, nu este clar dacă acesta i-a avut în vedere sau i-a exclus pe peregrinii dediticii de la efectele sale. O interpretare tradițională îi exclude pe aceștia (sau cel puțin pe cei din așezările rurale) de la acordarea cetățeniei^[1]. Altele, mai recente, susțin că edictul i-a avut în vedere și pe peregrinii dediticii, iar excluderea ar avea în vedere păstrarea dreptului cutumiar propriu^[2]. Cert este că peregrinii sunt atestați în izvoarele romane și după edict, iar, până la Iustinian, dreptul roman a cunoscut prezența libertților latini iuniani și a acelor peregrini dediticii.

Alături de statutele juridice specifice persoanelor libere, se întâlnea în Dacia romană statutul juridic al sclavilor. Acestora li se aplica dreptul roman sau cutumele locale, după cum stăpânul lor era cetățean roman sau peregrin.

Dreptul roman, sub toate formele sale, a fost consacrat în Dacia prin intermediul izvoarelor formale ale epocii principatului: edictul guvernatorului și constituțiile imperiale. În lipsa unor date precise, prezența unui edict provincial în Dacia romană nu poate fi decât dedusă din prevederile generale ale dreptului public roman ce vizau organizarea provinciilor. În baza puterii de care se bucurau (*potestas*), guvernatorii de provincie emiteau, la intrarea în funcție, un edict (*edictum provinciale*) prin care statuau normele de drept roman (civil și al ginților) și autohton ce urmau a se aplica în provincia respectivă. Se pare că în epoca apariției edictului codificat al lui Salvius Iulianus s-a realizat și o redactare oficială uniformă a edictului provincial cu inserarea unor clauze variabile de la o provincie la alta^[3]. Acest fapt a condus, ca și în cazul pretorilor, la o diminuare a activității creatoare a guvernatorilor. Pe măsură ce autoritatea împăratului a crescut, constituțiile imperiale (mandate și edicte imperiale) s-au impus în fruntea izvoarelor formale ale dreptului roman.

Prezența dreptului roman scris alături de dreptul dac cutumiar a dat naștere în Dacia romană unui „sistem de drept dualist” (V. Hanga). Deși sfera de aplicare a fiecărei grupe de norme juridice era clar limitată de dreptul roman, prezența dreptului roman clasic, superior ca elaborare, tehnică și soluții dreptului dac rudimentar, nu a putut să nu dea naștere unui fenomen de aculturație juridică^[4]. Preluarea de către daci a instituțiilor dreptului civil roman pe care nu erau obligați și nu puteau, de altfel, să le aplice nu s-a încadrat în tiparele unui transplant juridic total. Preluarea normelor dreptului civil și al ginților s-a făcut prin prelucrare și adaptare la nevoile locale (vulgarizare) și prin îmbinarea sa cu normele juridice dacice. Acest fenomen este scos cu prisosință în evidență de cele 14 tăblițe cerate inteligibile datând din jurul anului 167 d.Hr. descoperite între anii 1786 și 1855 la Roșia Montană. Ele atestă

[1] V. HANGA, *Istoria dreptului românesc – Dreptul cutumiar*, op. cit., p. 22.

[2] AL. MADGEARU, *Observații asupra condiției juridice a autohtonilor în Dacia romană*, în R.I. nr. 4/1990, p. 354-355.

[3] E. CUQ, *Manuel des Institutions juridiques des romains*, Paris, 1928, p. 22, nota 4.

[4] V. HANGA, *Istoria dreptului românesc – Dreptul cutumiar*, op. cit., p. 28.

aparitia unei **sinteze juridice daco-romane** ce va sta, mai târziu, la formarea vechiului drept cutumiar românesc^[1].

Secțiunea a 3-a. Principalele instituții juridice

§1. Căsătoria și familia

Normele juridice care reglementau **căsătoria** și **familia** erau distincte, în funcție de statutul juridic al persoanei. Deoarece numai cetățenii romani aveau *ius connubii*, doar căsătoriile încheiate între aceștia erau considerate legitime de către dreptul roman. Dreptul roman considera legitimă o căsătorie între un cetățean roman și o latină sau peregrină dacă aceasta primea, în mod excepțional, *ius connubii*. Diversele diplome militare din Dacia acordau, astfel, soldaților necetățeni, odată cu cetățenia, dreptul de a încheia o căsătorie legitimă cu peregrinele sau latinele din provincie. Ca urmare, între șeful familiei (*pater familias*) și copilul rezultat din această căsătorie se stabilea o legătură de putere (*patria potestas*) reglementată de normele dreptului roman^[2].

În cazul uniunii între un cetățean roman și un necetățean nu putea fi vorba despre o căsătorie legitimă, iar copilul rezultat urma statutul juridic al mamei din momentul nașterii. Astfel, în cazul uniunii dintre un cetățean roman și o peregrină dacă, se acorda copilului statutul juridic de peregrin. O lege *Minicia de liberis* (secolul I î.Hr.) impunea însă copilului, în cazul uniunii dintre o mamă cetățeană și un tată peregrin, statutul inferior al tatălui, probabil în scopul de a limita numărul cetățenilor existenți.

Peregrinilor obișnuiți li se aplicau în materie legea lor națională (*secundum leges moresque peregrinorum*), iar peregrinilor dediticii normele lui *ius gentium*.

Alte instituții legate de familie – tutela, curatela, adopția etc. – urmau și ele regimul juridic dual aplicat în Dacia romană. Dreptul roman în materie cunoștea însă anumite particularități provinciale cu caracter mai ales procedural. În ceea ce privește dreptul geto-dac aplicat peregrinilor, se pare că acesta a cunoscut și el instituția înfrățirii, larg răspândită în provinciile orientale ale Romei^[3].

§2. Dreptul de proprietate

În Dacia romană, proprietatea era de trei feluri: provincială, quiritară și peregrină.

Faptul că pământul Daciei era considerat proprietate a împăratului (*praedia tributaria*) consacra doar o **proprietate provincială** pe seama cetățenilor romani. Peregrinii puteau deține și ei o astfel de proprietate, în condițiile în care li se acorda *ius commercii*. Spre deosebire de proprietatea quiritară ce asigura titularului ei toate cele trei elemente ale proprietății romane „absolute”, i.e. folosința, culegerea fructelor și dispoziția, proprietatea provincială era incompletă, rezervând doar posesia sau uzufructul (*possessio vel usufructus*). Cu toate acestea, în fapt, proprietarii provinciali se manifestau asemenea unor proprietari quiritari. Ei puteau să dispună asupra pământului atât prin acte între vii – prin intermediul tradițiunii –, cât și prin acte pentru cauză de moarte. De asemenea,

[1] V. HANGA, *Istoria dreptului românesc – Dreptul cutumiar, op. cit.*, p. 27-29; E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 30-31; M.V. JAKOTĂ, *op. cit.*, p. 28-31.

[2] V. HANGA, *Dreptul roman în Dacia*, în *Istoria Românilor*, Vol. II, *op. cit.*, p. 219.

[3] V. HANGA, *Instituții de drept. Căsătoria și familia*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, *op. cit.*, p. 99-103.